

La topografia mèdica d'Alzira de 1917

Enrique Badenes Gallach

Edició

AURELIANO LAIRÓN - CARMEL FERRAGUD

Introducció

AURELIANO LAIRÓN - CIPRIÀ TEODORO

JOSEP BERNABEU - CARMEL FERRAGUD

institució
alfons el magnànim
centre valencià
d'estudis i d'investigació

VALÈNCIA, 2017

© Dels autors

© D'aquesta edició Diputació de València. Institució Alfons el Magnànim-Centre
Valencià d'Estudis i d'Investigació, 2017
www.alfonselmagnanim.net

Disseny de la coberta: Collage-no Diseño Gráfico

I.S.B.N.: 978-84-7822-745-7

Depòsit Legal: V-3618-2017

Impressió: IMPREMTA DE LA
DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA

SUMARI

Introducció	IX
Alzira entorn de 1917	XI
AURELIANO J. LAIRÓN PLA	
La topografia mèdica d'Alzira dins el gènere de les topografies contemporànies	XVII
CIPRIÀ TEODORO CALATAYUD, JOSEP BERNABEU-MESTRE, AURELIANO J. LAIRÓN PLA I CARMEL FERRAGUD	
La topografia mèdica d'Alzira de 1917: edició	XXXIX
AURELIANO J. LAIRÓN PLA I CARMEL FERRAGUD	
Topografía médica de Alcira	XLI
ENRIQUE BADENES GALLACH	
Apèndix	XLIII
JOSEP BERNABEU-MESTRE	
Índex de noms	XLVII
CARMEL FERRAGUD I AURELIANO J. LAIRÓN PLA	

Introducció

Una cita tan encomiada com un congrés d'estudis històrics comarcals, la XVI Assemblea d'Història de la Ribera, celebrada a Albalat de la Ribera l'octubre de 2014, fou el motiu que aplegà els diferents historiadors signants d'aquest treball —la major part especialitzats en la història de la medicina— per tal de preparar l'edició i estudi de la *Topografia mèdica d'Alzira de 1917*. Es tractava d'un document inèdit, d'autor desconegut, que havia estat localitzat a Madrid per Josep Bernabeu-Mestre i estudiat per Ciprià Xavier Teodoro i Calatayud en el curs d'un treball de recerca inicial per a l'obtenció del seu grau de doctor. L'interés indubtable del document així com la seua condició inèdita, recomanava la seua edició. En el transcurs de la reunió científica a Albalat el text no va poder ser presentat, com hagués estat el nostre desig. Tanmateix el treball tirà endavant, convençuts que mereixia la pena posar a l'abast aquest document.

No era la primera topografia mèdica dedicada a Alzira, ja que el doctor Llansol n'havia elaborat una altra un segle abans. Tots dos estudis mèdics possibiliten comptar amb dos instantànies molt clares de la ciutat en temps contemporanis, més enllà de la situació higiènica i sanitària. També a diferents municipis del País Valencià el gènere de les topografies mèdiques va estar conreat durant els segles XIX i XX, començant per la de Peset i Vidal per a València en 1878, seguint pels casos d'Ontinyent, Tavernes o Ròtova. En la comarca de la Ribera comptem, per exemple, amb la d'Alberic, de 1922 i redactor anònim, i publicada en 1992, la de 1926 del doctor Francisco Vera Verdú sobre Sollana, publicada en 1991, i la del doctor Benito Ballester Broseta sobre Algemesí, de 1857, no localitzada. Ara, aportem al gènere una nova topografia mèdica.

En el present volum hem intentat aproximar el lector a la ciutat d'Alzira durant aquell any que es va redactar la seua topografia mèdica, i també hem pretés oferir-ne un estudi introductori del contingut científic i mèdic. La part més extensa del treball és l'edició del text complet i de les imatges que l'acompanyaven originalment. Finalment, el lector podrà comptar amb un índex toponomàstic per a facilitar una localització dels mots clau que utilitzà l'autor al seu escrit, i així com un apèndix amb una breu notícia biogràfica dels científics i metges que apareixen citats a l'obra.

Volem, finalment, donar les gràcies a la Diputació de València per haver tingut a bé acceptar la publicació d'aquest estudi; a la Real Academia de Medicina i al personal de l'Arxiu de la Universitat de València i de la Biblioteca y Archivo de la Universidad de Zaragoza, per la seua col·laboració. També a Rubén Pastor Bautista per les dades que ens ha aportat.

Els autors

Alzira entorn de 1917¹

L'any 1916 Alzira era, atenent al seu número de veïns, la principal ciutat de la província de València després de la capital. Per aquelles dates, comptava amb una població de 21.790 habitants, dels quals, tal com assenyala la mateixa *Topografia mèdica*, 10.196 eren hòmens i 11.594 dones. La densitat de població del terme se situava al voltant de 195,51 h/km².

L'Ajuntament estava governat per l'advocat liberal Eduardo Bono Sifre, que va presidir el consistori fins al 23 de juny, data en què va ser substituït pel també advocat Luis Rosario Vilà, aquest conservador, que n'estaria al front fins a gener de 1919.

Per eixes dates, la ciutat va patir una crisi econòmica i social que abraçà pràcticament tots els àmbits. A les dificultats de la crisi agrícola, particularment la tarongera, com a conseqüència dels problemes derivats de la manca de vagons per a l'exportació de cítrics, s'afegí la mesura que va adoptar el gremi de forners de la localitat en el mes de març. Pel seu compte, sense consultar ningú, van pujar el preu d'un aliment bàsic com el pa en un 50%. També, la crisi econòmica que patí l'Ajuntament es va fer palesa en l'escassa recaptació obtinguda en l'exercici que ens ocupa, 1917, pel consistori, que comportà la destitució de l'administrador de consums per una sèrie d'irregularitats detectades en la seua gestió administrativa. Problemes que, a més a més, s'agreujaven en el terreny educatiu, en existir la necessitat imperiosa de construir nous edificis escolars en diferents barris de la ciutat, ja que els locals en els quals s'impartia l'ensenyament no reunien les condicions mínimes adequades ni d'espai, ni de salubritat i higiene.

1 El text que presentem ací és una versió reduïda de Lairón Pla (2002).

Conseqüències de tot això varen ser la gran quantitat de reunions, de conferències, de mobilitzacions, de mítings i, fins i tot, d'amenaques de vagues generals. I per si tot això no era prou, el 28 de novembre de 1916 la ciutat i el seu terme varen patir una de les habituals riuades del Xúquer. Una inundació que, val a dir, va causar nombrosos danys.

El Pont de Ferro el dia de la seua inauguració (16 de desembre de 1917).

L'any 1917, la crisi es va aguditzar per la paralizzació, a finals de gener i primers de febrer, dels treballs de confecció de caixes per a la taronja, fets provocats durant la conjuntura de la Primera Guerra Mundial. Els magatzemistes i els exportadors es van vore impel·lits a tancar els seus comerços i milers d'obrers es van quedar sense faena. L'exportació de cítrics, principal font de riquesa de la comarca, es va reduir considerablement. Eixes mesures abocaren a la misèria a milers de famílies que no comptaven amb altres mitjans de subsistència. Crida l'atenció com el 12 de febrer la Corporació Municipal acordà per unanimitat que tots els regidors feren efectiu un donatiu del seu peculí particular a l'Ajuntament de 454 pessetes amb 54 cèntims, per a ajudar a combatre la crisi econòmica del municipi.

El 22 de febrer, la Societat de Treballadors del Camp va celebrar un míting a favor del treball. Les seues conclusions van ser assumides per totes les formacions polítiques de la localitat. A penes tres setmanes després, el 15 de març, es va declarar a la ciutat una vaga general de 24 hores per demostrar el malestar per la mancança de mitjans de transport ferroviari per a la taronja. A la plaça d'Emili Castelar —actual Plaça Major— es van reunir

més de 3.000 persones que protestaren en actitud pacífica, reclamant l'ajuda del govern de l'estat.

Els elevats preus que havien assolit determinats articles considerats de primera necessitat preocupaven les autoritats locals. I així, el 14 de maig van acordar posar en coneixement dels gremis i dels botiguers la prohibició d'augmentar el preu de qualsevol producte sense haver-ho comunicat primer a l'Alcaldia, al menys amb un dia d'antelació.

Mercat d'Alzira a inicis del segle xx.

El 4 de juny, davant l'escassetesa d'arròs i complint amb una circular del Govern Civil per procurar que aquell no faltara, l'Ajuntament acordà instruir un expedient per tal de poder-se incautar de tot l'arròs elaborat i existent en els molins de la localitat, i va convocar els moliners i corredors de l'esmentat producte a una reunió urgent. Precisament l'endemà, el municipi s'incautà de tot el gra existent en el terme, uns 87.000 kilograms, pertanyents a 14 magatzemistes-collidors, quantitat insuficient per a abastir a un poble que necessitava d'uns 150.000 kilograms, i això per salvaguardar el subministrament a la població.

El 2 de juliol es van produir greus incidents durant la sessió que celebrà la Corporació Municipal, en acusar un regidor a l'excalde d'haver realitzat durant el temps en què va exercir l'alcaldia una gestió administrativa «inmoral y ruïnosa». Es va produir un intent d'agressió de l'excalde a l'edil, que van impedir la resta de membres del consistori, i s'hagué de suspendre momentàniament la sessió per l'escàndol que es va produir. Amb tot, el 10

de setembre, la Delegació d'Hisenda comunicava a l'Ajuntament que, cas que el municipi no ingressara en el Tresor les 26.701 pessetes que li devia, exigiria dels tribunals competents les responsabilitats pertinents. Tanmateix, la situació econòmica no seria obstacle perquè el 7 d'octubre s'inauguraren oficialment les dependències de l'Ateneu Mercantil i Industrial.

El 6 d'octubre es varen detectar diversos casos de febres tifoides. Els experts assenyalaven que les causes de l'epidèmia es podien deure a l'estancament de les aigües del braç mort del riu, des de la presó fins al pont de Sant Bernat, on trobaven els microbis el medi adequat per al seu desenrotllament.

En el context de les eleccions municipals que anaven a tindre lloc dos dies després, el 8 de novembre es va celebrar un míting electoral de l'Aliança d'Esquerres. Les eleccions per renovar la meitat del consistori, conformat per 22 edils, donaren com a resultat el triomf de tres regidors conservadors, dos liberals històrics (de Redal), dos republicans, dos tradicionalistes, un reformista i un maurista. Els liberals de Bono no van aconseguir cap representant i Julián Besteiro, que es va presentar en el municipi de manera testimonial, tampoc aconseguí ser elegit.

El 20 de novembre, totes les entitats agràries i les forces vives de la ciutat celebraren una reunió per tal de tractar sobre els greus problemes que afectaven el sector dels cítrics, sobretot per la falta de mitjans per al transport. Es va acordar demanar de l'administració la condonació del pagament de la contribució territorial rústica per la crisi que patien productors, manipuladors i comerciants. I, a penes uns dies després, el 25 de novembre, per la vesprada, es va celebrar un míting a la plaça d'Emilio Castelar al qual van assistir entre 15.000 i 20.000 persones convocades per la Societat de Treballadors del Camp i l'Ateneu Mercantil i Industrial, durant el qual, en repetides ocasions es repetí la consigna: «Justicia, pan y trabajo». En finalitzar l'acte, en el qual prengueren la paraula els líders de diferents partits locals, una imponent manifestació es va dirigir a la Casa Consistorial. Des del balcó de l'Ajuntament, l'alcalde es va dirigir als assistents i es va comprometre a fer partícip del fet i de les peticions dels manifestants al governador civil de la província.

A finals de novembre, els magatzems de confecció de taronja estaven tots tancats com a conseqüència del problema del transport que s'agreujà per l'actitud d'alguns negociants els quals havien acaparat «les fletes» i havien elevat molt el preu de les caixes.

El 4 de desembre, al voltant de 2.000 persones es manifestaven davant l'Ajuntament al crit de «Tenim fam». Al dia següent, el consistori va acor-

dar que una comissió municipal es desplaçara a Madrid per tal de gestionar amb el govern la cessió a favor de la ciutat del braç mort del riu, la concessió del primer termini per fer possible la construcció de l'edifici de l'Estació Sadera i els nous grups escolars, així com la condonació del «cupo de consumos» que es devien al Tresor, i tot mentre persistien les difícils dificultats del moment.

Per eixes dates la ciutat comptava amb 8.000 aturats, i durant els primers dies de desembre *El Mercantil Valenciano* va obrir una secció titulada «El hambre en la Ribera» en la qual informava de la difícil situació socioeconòmica en la qual es trobaven els obrers de la comarca.

L'acta municipal de la sessió celebrada per l'Ajuntament, el 10 de desembre, assenyalava les circumstàncies anormals per les quals passava la població, «consecuencia de la guerra europea que determinan una baja en la recaudación de más del cincuenta por ciento» i que influïa en la falta d'ocupació laboral de molts veïns.

Malgrat tot, es va produir una bona notícia: la inauguració el 16 de desembre del nou pont de ferro sobre el Xúquer, tan necessari per a la ciutat; signe, a més a més, de modernitat i de progrés. L'acte, al qual van assistir les autoritats civils, militars i eclesiàstiques, els presidents de les diferents societats i nombrós públic, el van amenitzar les dues bandes musicals de la ciutat: La Sucro i El Pentagrama.

La topografia mèdica d'Alzira dins el gènere de les topografies contemporànies

ORIGEN, AUTORIA I CONTEXT

Al llarg del segle XIX i les primeres dècades del segle XX, a l'Estat espanyol, com en la resta d'Europa, la confecció de topografies i estudis de geografia mèdica, fou estimulada per diverses institucions.²

La Real Academia de Medicina de Madrid convocava, l'any 1903, el premi «Iglesias González» per al millor treball sobre «Geografía médica de una provincia, de una comarca, o de una población de España» (Matilla, 1981). L'origen de la topografia mèdica d'Alzira de 1917, cal situar-lo en un manuscrit que es va presentar a la convocatòria del premi aquell mateix any.

El responsable de la fundació del premi al qual optava la topografia mèdica que estem presentant, dotat amb 500 pessetes, fou Manuel Iglesias Díaz, secretari perpetu de la Real Academia de Medicina de Madrid des

2 Sobre les topografies mèdiques i els estudis de geografia mèdica a l'Espanya contemporània, podem esmentar, entre altres, el treball col·lectiu de Bernabeu, Bujosa i Vidal (1999); la revisió publicada per Casco Solís (2001), o el treball de Barona (2004), on l'autor fa servir les topografies mèdiques valencianes publicades en les darreres dècades del segle XIX i les primeres dècades del segle XX. Així mateix, per l'interès que pot tenir com antecedent de la topografia mèdica d'Alzira de 1917, cal destacar el treball de Riera Palmero i Granda Juegas (1988). La topografia a la què fan referència Riera i Granda va ser redactada per Francisco Llansol en 1797, amb el títol de *Topografía médica general de la ribera del Xúcar y en particular de la villa de Alcira*.

de l'any 1894. La iniciativa estava encaminada a honrar la memòria del seu pare, el metge Manuel Iglesias González.

Manuel Iglesias Díaz (1830-1912) va ser metge del Reial Patrimoni i va ingressar en la Real Academia de Medicina de Madrid l'any 1871. Entre els seus treballs científics, a més de l'estudi de topografia mèdica sobre el Real sitio de San Idelfonso (1873), o la memòria presentada a la Real Academia de Medicina de Barcelona, l'any 1861, sobre «Qué reglas higiénicas deberá tener presente la Administración Pública en sus disposiciones sobre edificación, calles, alcantarillas, etc.», destaca el programa raonat de geografia mèdica que va presentar l'any 1886 (Iglesias Díaz, 1886).

En aquell programa, d'acord amb els objectius i les iniciatives de la Real Academia de Medicina de Madrid Iglesias establia les bases per a elaborar una *Geografía médica de España* (Iglesias Díaz, 1886: 8-9):

[...] formar con la exactitud posible, la historia natural y médica de las diferentes provincias de España [...] buenas topografías médicas de las provincias respectivas y de los pueblos contenidos en ellas, examinando sus territorios y situaciones [...] observando qué enfermedades son las más frecuentes y endémicas, con las causas que las motivan y los medios que se conceptuen y encuentren más abonados para su destrucción.

La necessitat de formar la geografia mèdica d'Espanya, era una preocupació sentida des de finals del segle XVIII, tal com ho manifestava Antonio Pérez Escobar en el treball *Medicina patria o elementos de medicina práctica de Madrid, que puede servir de aparato a la Historia natural y médica de España*, publicat en 1788.

Tot i que més d'un autor va denunciar el fracàs d'un projecte com aquell,³ al llarg dels darrers anys del segle XIX i les primeres dècades del XX, es van dur a terme nombrosos estudis de topografia i geografia mèdiques (Casco Solis, 2001). En molts d'aquests treballs, els autors fan explícita la seua voluntat per a contribuir a la formació d'un «verdadero Tratado de Geografía Médica española». Al mateix temps que es plantejava la necessitat de superar la simple investigació de les condicions còsmiques, s'arribava a proposar la consecució d'objectius coincidents amb els que formulaven la higiene i

3 Aquest projecte, el de formar la geografia mèdica d'Espanya, va tenir poc èxit, si ens atenem al testimoni de Hauser (1913: XIV), quan denunciava no haver pogut complir, en la seua totalitat, l'objectiu que s'havia plantejat, per no disposar de materials suficients i per «la falta de apoyo directo de los centros gubernamentales y científicos». Més concretament, es queixava de la manca de dades fonamentals per a la formació d'una geografia mèdica i, entre elles, l'absència de dades oficials relatives a les condicions sanitàries de les capitals de província i poblacions de més de 10.000 habitants.

la medicina social, en intentar proporcionar els fonaments per a facilitar la prevenció de la malaltia i la promoció de la salut de les poblacions:

Todo trabajo de esta índole precisa un minucioso y detenido examen geográfico, geológico, hidrográfico y climatológico del país en cuestión; no puede carecer de los datos que suministra la patología y la estadística; debe hacerse cargo de la urbanización, de los alimentos y bebidas, de las condiciones morales y sociales de los habitantes, etc. [...] Llevando a la práctica las enseñanzas que de ella se desprenden, la higienización de la demarcación estudiada, puesto que ellas dictarán las modificaciones que deban introducirse en los pueblos, removiendo las causas de insalubridad que existan, favoreciendo y fomentando las buenas condiciones higiénicas que poseer puedan [...] logrando de esta manera su progreso social y moral.⁴

Els treballs que optaven al premi s'havien de presentar amb el sistema de lema i plica. El nom de l'autor havia d'anar en un sobre a part, identificat amb un lema, el mateix que acompanyava el títol del treball.

Al premi «Iglesias y González» de 1917 es presentaren set treballs, amb els lemes: *Patria* (3 vols.); *Vivo et scribo in aere romano* (3 vols.); *Solvitur acris hyems grata vice-versis et Favoni*; *Aere, aequis et locis*; *Todo se ha perdido menos el trabajo*; *Para hacer trabajos de Geografía médica es necesario el conocimiento de las Ciencias naturales*; i *El mundo es la biblioteca del médico*. El tribunal es va reunir el 27 de gener de 1918 i va deixar constància en les actes que «Considerando, que siendo muy notables los trabajos presentados en opción al Premio Iglesias González, hay tres merecedores del Premio, que son los que se refieren á Onteniente, Alcira y provincia de Soria, y otros acreedores á diferentes recompensas». El guanyador fou, finalment, la *Geografía médica de la provincia de Soria*, de Mariano Íñiguez y Ortiz, però l'Academia va decidir donar un accésit al treball sobre Alzira que portava per lema *Vivo et scribo in aere romano*.⁵ L'obertura de la plica va desvetlar que l'autor era Enrique Badenes y Gallach.⁶

4 Asociación Médico-Farmacéutica: *Geografía médica española. Distrito de Navalcarnero. Datos para su estudio médico y climatológico*, Madrid, Escuela Tipográfica del Hospicio, 1896, p. 4.

5 El manuscrit de la topografia que es conserva a la Real Academia de Medicina de Madrid amb el títol de *Geografía médica de Alcira* (Signatura 2-5º Pasillo / 13-15), s'acompanya d'una memòria, també manuscrita, que amb el lema «Salus Populi» descriu l'epidèmia palúdica que va patir la població d'Alfàfar entre 1918 i 1921. L'autor, quan aporta l'estadística dels infants afectats pel paludisme, trasllada les impressions clíniques dels metges dels pobles veïns de Silla, Sedavi, Vara de Quart, Benetússer, Picassent, Almussafes, etc., així com el seus noms, incloent el del propi Alfàfar, el doctor Muñoz.

6 *Anales de la Real Academia Nacional de Medicina*, XXXVIII, Quadern 1, Madrid, Est. Tep. de los Hijos de Tello, 1918, pp. 6, 8 i 10.

Algunes publicacions se'n feren ressò durant el febrer següent, com ara la revista científica i professional *La Farmacia Española*, com també la revista madrilenya *Blanco y Negro*, que incloïa una fotografia de Badenes amb un peu que resa: «Don Enrique Badenes, autor de la obra “Geografía Médica de Alcira” premiada por la Academia de Medicina», i, encara, la revista *Mundo Gráfico*, on al peu de la mateixa fotografia deia: «Don Enrique Badenes. Notable escritor científico, laureado recientemente por la Real Academia de Medicina por su “Geografía médica de Alcira”». ⁷

L'AUTOR: ENRIQUE BADENES GALLACH

Enrique Badenes Gallach (Conca, 1890-València, 1946) fou el segon fill del matrimoni format per Eduardo Badenes Coll i Amparo Gallach Clari, naturals d'Alzira. Va nèixer el 17 de febrer de 1890 a l'esmentada ciutat manxega, on poc abans s'havien traslladat els seus pares per motius laborals (el pare era fuster). En enviudar la seua mare, sent encara menut, es va traslladar a la capital de la Ribera del Xúquer, la terra dels seus progenitors i dels seus avis. L'any 1899, Badenes vivia amb la seua mare, el seu germà Eduardo, dos anys major que ell, la seua iaia Dolores Clari García i els seus oncles Manuel i Francisca al número 5 del carrer Costa, en el barri de la Vila. ⁸ Després de realitzar els estudis bàsics a Alzira es va graduar en batxillerat l'any 1910 en l'Institut General i Tècnic de València. ⁹ Posteriorment, entre 1911 i 1913, inicià els estudis de Medicina a la Universitat de València, carrera que continuà a Saragossa, segons indica una nota del seu expedient acadèmic, però que sembla mai no finalitzà. ¹⁰ D'aquests estudis, a banda de l'expedient acadèmic, en dóna compte un article a *España Médica*, que, amb motiu de la celebració de la sessió necrològica que tingué lloc al teatre Eslava de València en memòria del Doctor Francisco Moliner, del qui Badenes fou un gran admirador, diu:

7 «Crónicas», *La Farmacia Española*, 7 (14 de febrer de 1918), p. 105; *Blanco y Negro*, 1.397 (24 de febrer de 1918), p. 16; *Mundo Gráfico*, 1.036 (20 de març de 1918), p. 23.

8 Arxiu Municipal d'Alzira, *Libro Padrón de habitantes de 1899*, 10.0.8.

9 Arxiu de la Universitat de València (AUV), Expedients Acadèmics, 0265-010.

10 Conservem les seues qualificacions de diferents assignatures de la llicenciatura. AUV, Arxiu general, llibres 2955 i 2958. Volem agrair a Esther Bentué Rionda, de la Biblioteca i Archivo Histórico de la Universidad de Zaragoza, les seues gestions per localitzar l'expedient de Badenes. L'estat de catalogació parcial de l'esmentat arxiu no ens ha permès d'obtenir dades sobre el nostre autor.

El estudiante Don Enrique Badenes, discípulo del ilustre muerto, canta un himno de entusiastas párrafos a su sagrada memoria. Fustiga enérgico al profesorado autoritario y gubernamental, y respeta al que, como Moliner, era maestro en toda la grandeza de su misión. Su discurso es una cascada de pensamientos que desborda en párrafos grandiosos de una sociedad nueva como la soñaba el maestro. Refiere cuanto sufrió y cómo se le tuvo por loco, por santo y por el quijote protector de cuanto débil y abatido aparecía en el planeta.¹¹

Anys a venir, en 1940, amb 50 anys d'edat, Badenes es va llicenciar en Filosofia i Lletres (secció d'Història) i en Dret per la Universitat de València.¹² A través de la seua formació acadèmica, doncs, però també la seua curiositat i lectures abundants, va adquirir una vasta cultura, sobretot en els camps de la medicina, les lletres i la música. També tenia coneixement dels idiomes francès i alemany.

Possiblement, la seua formació de metge li valgué l'opció d'entrar a treballar en el Laboratori Químic Municipal de València. Així consta en l'obituari que va publicar el diari *Las Provincias*, amb motiu de la seua mort. Aquest laboratori havia estat creat en 1881, amb la finalitat d'actuar davant la flagrant adulteració de la qualitat dels aliments en la ciutat, particularment del vi i les farines. La seua activitat era regulada pel Cos Municipal de Sanitat, que anava elaborant diverses disposicions per al seu funcionament. El laboratori anà ampliant la seua plantilla durant els primers anys del segle xx; en 1915, estava composta per 9 persones amb capacitació i sou diversos (Guillem-Llobat, 2008: 416-418 i 422-424; Barona, 2002: 184-188). Amb tot, no ha estat possible localitzar durant quins anys Badenes prestà els seus serveis a la institució municipal. Ni les publicacions sobre el tema, ni tampoc els fons de l'Arxiu Històric Municipal de València –en part per catalogar–, ens han aportat llum al respecte.

Però la labor per la qual realment va destacar Badenes fou la de periodista. La va començar a exercir, de fet, amb a penes divuit anys, col·laborant habitualment, com a redactor i columnista, amb el setmanari *Patria Chica*, publicació independent que va dirigir el mestre Tomás de Rivas Jiménez i que es publicà a Alzira entre 1908 i 1911 (Lairón i Vercher, 2004). En aquest medi de comunicació va publicar una quinzena d'articles entre els

11 Lucas Abad, «En Valencia. Sesión necrológica en memoria del Dr. Moliner», *España Médica*, 183 (20 de febrer de 1916), p. 15. Recollit per Perales Birlanga (2011: 224). Sobre l'obra de Moliner, veieu Molero Mesa (1990).

12 AUV, Expedients Acadèmics, 1222-020; i Expedients Acadèmics, 1307-037.

anys 1908 i 1909. Uns anys després, sabem que va escriure a *Fraternidad*, òrgan informatiu de la Federació Republicana d'Alzira, que va dirigir Leonardo Cervera Robledo, i es publicà entre 1919 i 1921, al menys al número 23, del 28 de setembre de 1919, l'article titulat «Epílogo de la obra de Ferrán. Cosas que deben saberse», que sembla la continuïtat d'uns altres anteriors. Badenes mostrà en els seus articles una gran preocupació per temes socials i culturals. I en alguns dels seus escrits destil·là molt alzirenyisme.

Entre 1920 i 1921 va ser crític musical del diari *La Voz de Valencia*, periòdic fundat l'any 1901, de tendència conservadora, que per aquestes dates dirigia Juan Barquero. Com a musicògraf signà les seues cròniques a l'esmentat diari amb el seu cognom o amb l'inicial M., quan no amb el nom i cognom en majúscules o amb el llatinitzat *Enricus*. Amb posterioritat va dirigir el setmanari *El Heraldo de Alcira*, que es publicà en 1924 (setze números en la seua primera època) i que reprendria la seua publicació, en una segona etapa, el 18 de juny de 1927, dirigit ara pel mestre Vicente Nácher Casany. Fou aquest un medi de comunicació afí a la Unió Patriòtica, és a dir, al directori de Miguel Primo de Rivera. El propòsit que animà la publicació que va dirigir no era altre que convertir-se en:

Una gaceta inquieta y apasionada, que cada domingo lanzará al aire de la calle las vibraciones de unos cuantos temperamentos jóvenes, sinceros y libres [...]

Romperemos la norma arcaica de esos insoportables periódicos políticos plúmbeos y amazotados, recientes de todos los gastados tópicos de las camarillas partidistas.

Independientes, sinceros y apasionados, a veces indiscretos y en ocasiones audaces y quizá agresivos, en estas columnas airearemos cada semana nuestras críticas, nuestros entusiasmos y nuestras indignaciones, procurando en lo posible resucitar el espíritu luchador y romántico de aquellas nerviosas gacetas, un poco desenfadadas, que en otros tiempos fueron bandera de los hombres que pensaban.

La verdad absoluta y la sinceridad a todo trance constituyen nuestro lema.

El Heraldo de Alcira aspirà a ser, i en part ho va aconseguir, una publicació científica, literaria, artística, humorística, esportiva i mundana.

Intercalada amb la seua tasca periodística, sembla que Badenes no abandonà la seua preocupació pel món de la sanitat, com ja havia demostrat notablement en la seua *Topografía...* Així, en l'any 1922, durant l'acte d'inauguració de l'any acadèmic de la Real Academia de Medicina, se li va

fer lliurament del primer títol d'acadèmic corresponent en València, així com de la Medalla d'Or, com a premi a la seua interessant obra titulada *Influencia económica de una buena administración sanitaria en la vida de las naciones*.¹³ Val a dir que és aquesta una obra que no hem pogut consultar, i que desconeixem si es conserva.

D. ENRIQUE BADENES
 Notable escritor científico,
 laureado recientemente por
 la Real Academia de Medicina
 por su obra "Geografía
 médica de Alcira"

Enrique Badenes. Font: *Mundo Gráfico*, 1.036 (20 de març de 1918), p. 23.

13 *La Época*, 25.601 (17 de gener de 1922), p. 2.

El 17 de març de 1926 publicà en *El Heraldo de Madrid*, diari fundat l'any 1890, d'ideologia liberal, dirigit per José Rocamora Fernández, en el qual, per eixes dates feia crítica teatral junt a escriptors del prestigi de Manuel Pedroso, Cipriano Rivas Cherif, E. Ruiz de la Serna i Federico Caravaca, entre altres, un article sobre les festes falleres.¹⁴

L'any 1927, Enrique Badenes va ser nomenat representant a València de la Sociedad de Autores Españoles, precursora de l'actual SGAE, entitat creada l'any 1899 pels autors teatrals i musicals de l'estat que decidiren unir-se per a defensar els seus interessos professionals. En el context d'aquesta activitat, i en el seu exercici, acompanyà els dramaturgs Serafin i Joaquín Álvarez Quintero en la seua visita a Alzira el 12 de juny de 1927. Els insignes escriptors vingueren a la capital de la Ribera amb l'aleshores empresari de l'Eslava i el governador civil de la província.

La professionalitat amb la qual exercí Badenes la seua labor es veu reflectida en la seua actuació. Heus ací la notícia, molt celebrada pels socis de la SAE, que publicà el 29 de març de 1927 *La Libertad*:

Ha producido en esta capital un gran revuelo y ha sido y está siendo objeto de apasionados comentarios, la visita de inspección realizada por el inspector regional de la Sociedad de Autores, D. Enrique Badenes, que se ha incautado de dos archivos bien nutridos de obras líricas que venían funcionando libremente, produciendo daños graves a la mencionada Sociedad.[...]

Los profesionales del teatro alicantino han acogido con gran aplauso la incautación de los archivos particulares realizada por el Sr. Badenes.

D'aquella acció es féu ressò també al dia següent, en termes semblants, el diari *ABC*. Precisament, el 22 de març de 1928, pel seu bon quefer com a representant a València de la Sociedad de Autores, Badenes va rebre un homenatge per part de l'Agrupació d'Autors Valencians, al qual van assistir, tal com assenyalava el diari *ABC* del dia següent, nombrosos empresaris i artistes valencians.¹⁵ De l'acte, amb una fotografia del banquet, obra de Cabedo, hi ha un article també a la revista *La Esfera*.¹⁶

Cal assenyalar la notícia de l'esdeveniment religiós que tingué lloc el 26 de novembre de 1928, quan es complia el primer aniversari de la mort de la seua mare, en què els artistes valencians en col·lectivitat (professors de tots

14 «Costumbres regionales. De Valencia. La fiesta del alma valenciana. Gallardas manifestaciones del ingenio satírico y jovial de nuestro arte: eso son "Las fallas"» (19 de març de 1926), p. 4.

15 [Sense autor] *ABC* (23 de març de 1928), p. 31.

16 *La Esfera*, 13 (27 de març de 1928), p. 41.

els teatres de València, els més importants músics de l'Orquestra Simfònica i de la Banda Municipal de València) s'oferiren a participar i interpretaren la missa de «Las Campanas» i el respons del mestre Salvador Giner en el temple de Santa Caterina d'Alzira, testimoni de l'estima i la simpatia que Badenes despretava entre els seus amics i companys artistes.

Fotografia de l'homenatge a Badenes. Font: *Blanco y Negro*, 1925 (8 d'abril de 1928). Badenes és el quart de la primera filera, començant per la dreta.

A partir de 1931, Badenes, que ja havia col·laborat amb el diari *El Sol* –havia publicat un primer article el 21 de febrer de 1921 titulat «Alcira y sus bellezas naturales» i una entrevista amb l'alcalde d'Alzira, José Ferrán Bauset–,¹⁷ començaria a exercir la corresponsalia a València de l'esmentat diari madrileny, un periòdic liberal i regeneracionista, que havia inspirat ideològicament el filòsof José Ortega y Gasset. El 20 d'agost publicà l'article «Homenaje al labrador valenciano».¹⁸ Però la col·laboració con-

17 «Hablando con el Alcalde», *El Sol* (20 de febrer de 1921), p. 4.

18 Hi aprofitava per fer una exaltació al paper transcendent del llaurador en la història de València. *El Sol* (20 d'agost de 1931).

tinuada amb el rotatiu no començà fins gener de 1932, en què dona a la llum una sèrie de 14 llargs textos de contingut econòmic, relacionats amb l'exportació –sobretot de la taronja–, infraestructures i política econòmica que, sens dubte, eren una mostra del que esdevindria habitual entre les seues preocupacions: la situació dels cítrics als mercats internacionals per la caiguda dels preus, la forta competència i pressió internacionals, i la manca de mesures oportunes.¹⁹ En febrer de 1932, es va convertir en el corresponsal de la secció «Crònica de Valencia». A partir d'aquell moment, s'accentuaria la seua finesa en l'anàlisi econòmica valenciana, amb l'aportació de dades estadístiques i entrevistes a personatges relacionats amb els diversos sectors de l'economia regional, com per exemple Carlos Sarthou, director aleshores del Centro de Estudios Económicos Valencianos, o Juan Serra, president de la Cámara Española de Comercio a París. Les seues valoracions crítiques anaven sempre en la línia de la defensa aferrissada dels interessos valencians, lesionats per les decisions dels polítics de Madrid, com ara per l'augment dels impostos i les traves duaneres. Badenes mostrà interès per tots els sectors productius, també per la indústria, especialment maltractada. Es va atrevir, fins i tot, a participar en 1932 en una polèmica sobre la presumpta adulteració de vins espanyols importats a França (Suay-Matallana i Guillem-Llobat, 2016). Assumpte que devia conèixer de primera mà arran de la seua labor en el laboratori municipal. I, com no, donà als seus articles, quan pogué, un enfocament des d'Alzira, la seua ciutat i la dels seus pares, i en el cas del problema de la taronja a través d'una entrevista amb Luis Simarro Redal, de la Cámara Agrícola de Alcira.

Una altra de les seues grans passions va ser, sens dubte, la música, que fou abordada en molts dels seus articles. Entrevistà, entre altres al mestre Lasalle i a l'aleshores president de la Societat Coral El Micalet.²⁰ Per aquella època, encara que esporàdicament, col·labora també en el diari vesperí madrileny *La Voz*, periòdic que va sorgir per tal de crear un tàndem de rotatius a l'americana, açò és un diari de matí seriós i doctrinal (*El Sol*), i un de vesprada, més lleuger i popular i molt atent a l'última hora. En *La Voz* publicà, entre altres, els articles «En la fiesta de las Fallas» (18 de febrer de 1932) i «El pueblo quiere leer. Las bibliotecas públicas de la ciudad» (23

19 Destacaríem l'article publicat el 28 d'agost de 1932 (p. 5), amb el títol «Lamentable olvido de la explotación de la riqueza levantina», per la seua claredat quant al diagnòstic i les propostes, de vegades sorprenentment –o no tant– aplicables a la situació que vivim en l'actualitat.

20 «La difícil situación de los músicos en huelga forzada», *El Sol* (20 de febrer de 1932), p. 5; «La magnífica obra individual de un pueblo de artistas», *El Sol* (21 de febrer de 1932), p. 7.

de maig de 1932). També en 1931 i 1932 col·laborà amb la revista *Mundo Gráfico*, publicant diversos articles, entre altres, sobre el mestre José Serrano (núm. 1.036, del 9 de setembre de 1931) o l'arròs (núm. 1.087, de 31 d'agost de 1932).²¹

L'any 1933, Badenes començà a interessar-se per l'Estatut regional vist des de la província de Castelló. La seua producció literària a *El Sol* va anar declinant, i de fet l'any 1934 no va publicar res. El seu darrer article al diari madrileny, titulat «Nuestra exportación naranjera vista desde París» va ser publicat el 20 d'abril de 1935, i estigué dedicat a l'exportació tarongera valenciana, posada en relació amb el perill que suposava Palestina com a competidora.

Res no sabem de la seua activitat durant la Guerra Civil, i a penes tenim cap referències dels darrers anys de la seua vida, ja en plena dictadura franquista. Sabem que per aquell temps vivia a València, al 65 del carrer Calvo Sotelo. Enrique Badenes Gallach, que va morir a València el 17 de gener de l'any 1946, estava casat amb Maria Pla Álvarez (que morí el 20 de novembre de 1975), va ser pare de dos fills: Mª Carmen i Enrique, i està soterrat en el Cementeri General de València.

Al diari *Las Provincias* del 18 de gener de 1946 es publicà, sense signar, un obituari:

Ayer recibimos la inesperada triste noticia del fallecimiento de este antiguo compañero de Redacción, abogado de este ilustre Colegio y persona que contaba con numerosos amigos.

El señor Badenes tuvo una juventud inquieta. Alumno de la Facultad de Medicina, pertenecía al grupo de los incondicionales admiradores del doctor Moliner, y de los que formaban parte de todos los actos que en las campañas de carácter médico-social organizaba tan ilustre médico. Años después consiguió una colocación en el Laboratorio Municipal, donde prestaba buenos servicios e ingresaba en la redacción de LAS PROVINCIAS como reportero, especializándose en la información teatral. Siempre en busca de amplios horizontes logró el cargo de representante en Valencia de la Sociedad de Autores. No llenaban tampoco estos cargos las aspiraciones y se matriculó como alumno de la carrera de Derecho en nuestra Universidad, y rápidamente cursaba los estudios, y se matriculó en el Colegio de Abogados de Valencia, comenzando el ejercicio de la carrera en la cual se estaba abriendo rápido paso. Tenía fa-

21 «Impresiones valencianas. El patriarca San José Serrano», *Mundo Gráfico*, núm. 1.036 (9 de setembre de 1931), p. 6, i «Divagaciones semicientíficas. Después de la "plantá" del arroz. El descendiente de la diosa Dewie», *Mundo Gráfico*, núm. 1.087 (31 d'agost de 1932).

ilidad de palabra y hasta presumía de orador, y en el Ateneo de Madrid llegó a dar una conferencia. Ha muerto relativamente joven.

Descanse en paz el antiguo y querido compañero.

Queda ací palés que Badenes fou periodista del diari *Las Provincias*,²² i també que després de la Guerra Civil havia decidit donar un nou gir a la seua vida i dedicar-se a l'exercici del dret com a advocat. La mort el sorprenqué massa prompte.

LA TOPOGRAFIA D'ALZIRA I L'HIGIENISME

El context històric en què va ser elaborat l'estudi sobre la *Topografía Médica de Alcira de 1917*, estava condicionat pels canvis que havia mostrat la higiene al llarg del segle XIX, en evolucionar des de la preocupació pel medi geoclimàtic a l'estudi de l'ordre social.

El concepte d'etiologia social per a tota una sèrie de problemes de salut va anar definint-se a través de la informació que proporcionaven els treballs de camp i les dades estadístiques, cada vegada més freqüents (Rodríguez Ocaña, 1987). Les topografies mèdiques, primer, els estudis de geografia mèdica, després, com també les memòries de salut pública que buscaven conèixer la realitat sanitària de l'entorn on calia actuar, representen, en moments cronològics diferents, alguns dels principals instruments metodològics que van permetre el reconeixement d'aquella etiologia social i van legitimar un intervencionisme mèdic en l'organització de la vida pública i comunitària. És, en aquest marc de constitució i consolidació d'una nova disciplina, la medicina social, on cal situar la lectura de bona part dels continguts que conformen la *Topografía Médica de Alcira de 1917*.

Pel que fa a les característiques de tots aquests treballs de geografia i topografia mèdiques, encara que no podem parlar d'una completa uniformitat, l'estructura de les memòries (Portolá, 1918: 217) s'ajustava prou al pla expositiu que s'explica en el cas de la d'Alzira:

El plan expositivo que he creído más conveniente seguir es el que se adopta en las principales y mejores geografías médicas hasta ahora conocidas [...], divido la obra en dos partes. La primera referente al estudio de los elementos naturales que integran el medio, y la segunda relativa al

22 No hem pogut aconseguir informació sobre aquest punt. Des de la redacció no ens han pogut donar més dades, i el diari no està digitalitzat per a l'època en què Badenes en fou periodista. Queda, doncs, per a posteriors recerques la seua labor dins el medi de comunicació valenciana.